במילים אחרות

חמוטל בר־יוסף, מהמשוררות הבולטות כיום, מכוונת עכשיו לקהל הרחב כששיריה קורמים עור וגידים על הבמה ומודה: "אני שרויה במאמץ מתמשך להיחלץ ממגדל השן של עצמי"

יעקב בר־און | צילום: מירי צחי

"אני לא קמה ופותחת את היום באמירת 'בוקר טוב, משוררת'". בר־יוסף

לאה גולדברג

לאה גולדברג (בתמונה) הייתה, לדעתי, מורה לא טובה. במקום ללמד דברים שיכלו לגרום לנו עניין, היא בחרה ללמד אותנו את 'התופת' של דאנטה, אולי כדי שנבין כמה שהחיים הם תופת"

"שולחן מטבח שהצבתי/ היה לי לארץ אויב/ הרצפה שבתוכה רוצפתי/ הייתה לי לארץ אויב/ הקירות בחלבי שייתתי/ היו לי לארץ אויב/ ארץ להחיותה נולד־תי/ הייתה לי לארץ אויב/ איככה חיים בארץ/ הייתה לי לארץ אויב", כך כתבה המשוררת הירושלמית חמוטל בר־יוסף בשירה, "שיר זמר", שהופיע בספר שיר־ריה "ובצפיפות" משנת 90'. עתה, עם צאת "עם כוחות אחרים", אלבום משי־ריה, בהלחנת ערן אל־בר, המשוררת מארץ האויב רואה את שיריה קורמים עור וגידים על הבמה.

אנחנו משוחחים ב"בית היוצר" של אקו"ם במתחם נמל תל אביב, שעה קלה לפני תחילת מופע צהריים משיריה המולחנים של בר־יוסף, מהמשוררות הבולטות כיום. חזרה אחרונה. איפוס כלים וקולות. "לדעתי, שירה היא הסו־גה הנצחית והמתמידה ביותר בעולם הספרות", היא אומרת על רקע ההמולה המוזיקלית הניתזת מהבמה. "מה שעו־שה את השירה לכה עמידה זה שהיא עוזרת לבני אדם לחיות, בכך שהיא מדברת איתם על מה שקורה להם, לא רק למשורר, ומהווה סוג של תרפיה".

לא די בשירה הכתובה והמורכבת, שהיא נזקקת גם למעטפת מוזיקלית?

"כך היא פשוט מגיעה לקהל רחב יותר. משורר זקוק מטבעו להד בעוד השירה הכתובה והמתוחכמת מגיעה לקהל מאוד מצומצם. כששירה מולח־נת, היא פורצת את המעגל הזה, והלח־נים, בין שהם של מלחיני מוזיקה רצי־נית, בין שהם של מלחיני מוזיקה קלה, משדרגים את השירים. אהבת הקהל לשירת משוררים מולחנת היא תופעה ייחודית לתרבות הישראלית, כשלעומת זאת, בעולם יש בדרך כלל שירה כתובה ויש פזמונים ששרים אותם עם טקסטים מאוד דרודים. לדעתי, יש לעודד את תופעת השירים המולחנים מצד הממסד התרבותי של המדינה, שלא עושה די למען הנושא. כששירים של משוררים כמו רחל, אלתרמן ולאה גולדברג מו־לחנים עם כל העומק שבהם, זה מעניק ללשון המדוברת איזו תנופה, שהשי־רים של אריק איינשטיין, למשל, עם כל הכבוד, לא יכולים להעניק. את התו־פעה ניתן לעודד הן בתמיכה להוצאת תקליטורים עם השירים, הן בתמי־כה למקומות להופעה, דברים שבדרך אליהם נתקלים היוצרים במחסום כספי בלתי עביר. הקהל שצורך את התרבות הזאת ראוי לשבחו".

"משורר זקוק מטבעו להד". עטיפת האלבום

כדי שאדם שאף פעם לא למד מוזיקה יאהב יצירות של באך, לדוגמה, הוא זקוק לרקע מוזיקלי מסוים. זה כמו שמי שאוהב רק במבה, ספק רב אם ידע להעריך שמפניה טובה"

בלי נצנצים

שנות דור מפרידות בין בר־יוסף (74) לבין אל־בר (47). "אחד הדברים שכל כך משמחים אותי זה שהמלחינים שבו־חרים להלחין את שיריי הם הרבה יותר צעירים ממני", היא אומרת, "כדי להגיע אליהם, ובאמצעותם אל קהל רחב יותר, אני משתדלת ללכת בדרכה של מורתי, לאה גולדברג, ורואגת שהשירים שלי לא יהיו עם נצנצים יותר מדי גדולים וידברו לקהל מגוון".

את האלבום משיריה פותח שיר של זלדה, משוררת אפופת קסם, שבר־יוסף כתבה ספר על שירתה וחותם אותו שיר של לאה גולדברג, שעליה היא חיב־רה ספר מחקרי, שהוזמן ממנה, בלי קשר לכך שהיא למדה אצלה בחוג לספרות באוניברסיטה העברית. "שתיהן משו־ררות שהטקסטים שלהן עמידים וע־ברו את מבחן הזמן, אבל לאה גולדברג הייתה, לדעתי, מורה לא טובה", מפתיעה בר־יוסף בביקורתה על האייקון, "במקום ללמד דברים שיכלו לגרום לנו עניין, היא בחרה ללמד אותנו את 'התופת' של דאנטה, אולי כדי שנבין כמה שהחיים הם תופת".

בני הזוג רויטל ודני גנות מבצעים בצורה מרשימה את שירי האלבום החדש. בר־יוסף הדעתנית ליוותה אותם בחוז־רות ובאולפן, כשהיא עומדת על משמר ההגייה הנכונה של המילים. "אני מעידה את הערותי, אבל לא מצפה שהן יתקבלו כתורה מסיני", היא מעידה.

לכך מתלווה הרקע המוזיקלי שלה. בנעוריה ניגנה בפסנתר ועם צאתה לגי־מלאות ממשרתה כפרופסורית לספרות באוניברסיטת בן־גוריון, חזרה אל החלו־לית, כלי ילדותה, והחלה לקבל שיעורים ממיכאל מלצר, רב אמן בתחום. להנא־תה היא מנגנת בחלילית אלט יצירות של באך, ויוואלדי, טלמן ובני דורם. "הנגינה היא בשבילי ניקוי ראש אדיר ומספקת לי רגעים של היטהרות", היא מציינת.

לדבריה, עד שהתחילו להלחין משי־ריה, לא התכוונה לכך תוך כדי כתיבה. שירים שהיססה לכלול בספרי השירה הרצינית שלה נגאלו על ידה מהמגירה, כשהחלה להפיץ אותם בקרב מלחינים. דוגמה? "לא נראה לי שהייתי כוללת בספר של שירה רצינית שיר כמו 'גומת חן', שבו כתבתי בקלילות: 'תחשבי שיש לך/ גומת חן בלחי/ ולכן/ בא לך לחייך בה/ כשאת אומרת כן/ וגם כשאת אומ־רת לא/ גומת החן צוחקת/ וצוחק בה העולם כולו'".

בר־יוסף מבחינה בין תרבות לאניני טעם לבין תרבות להמונים. "כדי שאדם שאף פעם לא למד מוזיקה יאהב יצירות של באך, לדוגמה, הוא זקוק לרקע מוזיק־לי מסוים ולהתנסות חווייתית באולם קר־נצרטים, שאם לא כן הסיכוי שבאך ימצא חן בעיניו לא גדול", היא אומרת, "זה כמו שלאדם יש אוצר מילים מאוד דל וחשיבה מורגלת בסטריאוטיפים, הסיכוי שהוא ייהנה משירה איכותית הוא לא כל כך גדול. זה כמו מי שאוהב רק במבה, ספק רב אם ידע להעריך שמפניה טובה".

בר־יוסף הוציאה גם ספר משיריה המ־לווה בתצלומים ושני ספרונים עם חי־תוכי עץ, ספרים שבהם שיתפה פעולה עם אמניות אחרות. האם יש כאן, כמו בשיריה המולחנים, חריגה ממגדל השן של השירה? "אף פעם לא הייתי במגדל השן", היא אומרת, "אם כבר, אני שרויה במאמץ מתמשך להיחלץ ממגדל השן של עצמי. משוררים הם בדרך כלל לא האנשים הכי חברותיים ויש להם נטייה לכל מיני הסתגרויות בתוך עצמם. לא הייתי אומרת שאני זאב בודד, אבל במי־דה מסוימת אולי אני כבשה בודדת. כדי להיחלץ מהבדידות הזאת, השירה היא קריאה לתקשורת רגשית. והתקשורת הזאת היא בניגוד לנטייה בארץ לתת־רכז בשירה בטבור האישי ולחטוא בנ־רקיסיזם יתר".

השיר הגנוב

שורשי סיפורה האישי של בר־יוסף נעוצים בארץ ישראל העובדת, כבת להורים שעלו מאוקראינה בשנות ה־30 והקריירה הספרותית שלה החלה, לא עלינו, בגניבה. "זאת הייתה גניבה שלא מודעת", חשוב לה להדגיש, "כילדה בת 9 העתקתי מ'דבר לילדים' שיר של ילד ושלחתי אותו בשמי. לאחר מעשה, כשהתברר לי שעשיתי מעשה אסור, ממש איום, התביישתי בכך".

בטח היה לך אליבי לאותו מעשה.

"בהחלט. זה היה שיר געגועים לנופי הכנרת והחרמון, שהתאים לי, כילדה שהתגלגלה עם משפחתה ליפו ומשם התנועה לאותם נופים, שנשק־פו אלינו בקיבוץ בית זרע בעמק הירדן, שם גדלתי".

שנה קודם לכן, בתקופת מלחמת העו־צמאות, אירע אסון במשפחתה כשאחיה מנחם מת. לדבריה, שירים שהחלה לכ־תוב אז היו מעין דרך של הידברות עם האח המת והתחברות איתו. "אני לא יודר־עת מה היה קורה איתי אלמלא האסון הזה", אומרת בר־יוסף.

האם התאבזבת בשלימים נודע לך שמותו לא היה בדיוק הרואי?

"זה נודע לי כעבור הרבה מאוד שנים, אחרי שבני, אביגדור, התאבד. כשהדבר קרה, הרגשתי צער על שלא ידעתי קודם לכן את האמת על מותו של אחי, שכן אז הייתי מעלה על דעתי שהדבר הזה אפשרי בכלל. 'אוי, למה הורי לא סיפ־רו לי?', זאת הייתה התגובה הראשונית שלי. במחשבה שנייה הבנתי שבהסתרת האמת הם רצו להגן עלי".

אם זו דרך מותם של אחיך ושל בנך – האם ייתכן שהאובדנות היא בגנים המשפחתיים שלכם?

"כאן כל הסבר הוא בגדר ספקולציה, כשלכאב הגדול מתלווה הפחד שייקח הרבה זמן עד שיחלוף או יתפוגג. האם זה בגנים, האם זה באופי, האם זה רק מתוקף הנסיבות? איש־איש יעלה את ההסברים שלו כהבנתו. הייתי בחרדה כשבני הב־כור התגייס, מחשש שיקרה לי איתו מה שקרה לאמא שלי, שלה קרה מה שקרה לאמה שאיבדה את אחיה בפוגרום. עשר־תי טפו נגד עין הרע, מחשש שגם לי יקרה אסון ולא אעמוד בו".

האם פרייצתך המאוחרת יחסית כמו־שוררת הייתה בגלל צלם של בעלך לש־עבר, המוזאוי יוסף בר־יוסף, או אולי של חותנך, המבקר יהושע בר־יוסף?

"אי אפשר לדבר על צל, אבל זו עוב־דה שפרסמתי את ספרי הראשון כשהייתי בת 30 וקצת, לאחר שבעשר השנים שק־דמו לכך הייתי שקועה עמוקות בבניית משפחה. הנכון הוא, שאז נישאתי לגבר מבוגר ממני בשמונה שנים, שכבר היה בעל מוניטין ספרותי כלשהו. התייחסתי אליו כאל הסופר במשפחה ולא לקחתי את עצמי ברצינות, כשזאת התייחסות שלי אל עצמי גם כיום. אני לא קמה ופותחת את היום באמירת 'בוקר טוב, משוררת'".

לדבריה, היא לא כותבת יותר מדי. "שירה היא לטעמי ניצחון האיכות על הכמות", סבורה בר־יוסף, "זאת, גם אם אנחנו חיים בעולם שבו מאוד מעריכים את הכמויות, דבר שעליו משלמים מחיר תרבותי כבד מאוד. אני מאמינה שעל השירה להימצא בריווח במקום ההפוך, של כעין טיפת הדבש". ●